

نقش ربا در بحران مالی غرب



عضو شورای فقهی بانک مرکزی معتقد است: نرخها در حوزه بانکی، باید در بازار و در اثر عرضه و تقاضا تعیین شود و نرخ گذاری و تعیین دستوری آن توسط دولت با موازین شرعی سازگار نیست.

عضو شورای فقهی بانک مرکزی معتقد است: نرخها در حوزه بانکی، باید در بازار و در اثر عرضه و تقاضا تعیین شود و نرخ گذاری و تعیین دستوری آن توسط دولت با موازین شرعی سازگار نیست.

به گزارش خبرنگار اقتصادی خبرگزاری فارس، اجرای دقیق بانکداری اسلامی در ایران و نیز بهره گیری از ابزارهای آن، یکی از دغدغه های اصلی در حوزه بانکداری ایران است. با توجه به عزم دولت برای اصلاح نظام پولی و بانکی کشور و بازنگری در قانون بانکداری بدون ربا، نگاهی مجدد به وضعیت بانکداری اسلامی در ایران و جهان، ابزارهای بانکداری اسلامی که در ایران کمتر مورد استفاده قرار گرفته اند و... محور اصلی گفت وگو با سیدعباس موسویان را تشکیل می دهد.

موسویان متولد سال 1339 در آذربایجان شرقی و دارای دکترای فقه اقتصادی است. وی مدرک کارشناسی ارشد خود در رشته علوم اقتصادی را از دانشگاه شهید بهشتی اخذ کرده است و علاوه بر این، دارای تحصیلات حوزی است. ساکن قم بوده و عضو هیأت علمی پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی است. همچنین عضو کارگروه بانکداری بدون ربا و عضو شورای فقهی بانک مرکزی بوده و کمتر روزی است که در رسانه ها مطلبی از وی در حوزه های مختلفی همچون بانکداری اسلامی و بدون ربا، ابزارها و عقود مربوط به این نوع بانکداری و... منتشر نشود. موسویان دارای 10 عنوان کتاب است که برخی از آنها عبارتند از: ابزارهای مالی اسلامی (صکوک)، بانکداری اسلامی، بانکداری بدون ربا از نظریه تا عمل، بهره یا ربا، پس انداز و سرمایه گذاری در اقتصاد اسلامی، پول و نظامهای پولی، ربا و مسائل عصر حاضر، معاملات بانکی از دیدگاه مراجع تقلید و... . وی همچنین دارای 77 مقاله است که عمده آنها به بازارهای پولی و بانکی و بازارسرمایه، بانکداری اسلامی و... مربوط است.

موسویان همچنین مدل و الگویی در ارتباط با بانکداری اسلامی ارائه کرده که مبتنی بر آموزه های اسلامی و شرایط اقتصادی کشور در حوزه های بازار پول و بانکداری شکل گرفته است.

وی در خصوص نحوه شکل گیری نظری بانکداری اسلامی و چگونگی ارائه الگوهایی برای عملیاتی شدن این نوع بانکداری، معتقد است، تهیه و انتشار کتابهایی همچون "البنک لاربوی" نوشته شهید صدر در 50 سال پیش و "بانکداری بدون بهره" نوشته "نجاتا... صدیق" از علمای اهل سنت و ارائه الگوهایی در حوزه بانکداری اسلامی و بانکداری بدون ربا، زمینه ورود این نوع بانکداری به کشورهای غیراسلامی و اسلامی از جمله ایران را فراهم کرده، به طوری که به شکل گیری بانکداری بدون ربا در ایران در سال 1362 و اجرای آن در 1363 منجر شده است. وی بر این باور است که گرچه ایران 10 سال دیرتر از سایر کشورهای اسلامی به سراغ بانکداری اسلامی رفته و پیش از آن نیز بانکهایی همچون "بانک توسعه اسلامی"، "بانک دبی اسلامی" و "بانک اسلامی اردن" فعالیت داشته اند، ولی این نوع بانکداری را به طور یکپارچه به اجرا گذاشته است.

وی با باور به اینکه بانکهای ایران در عمل، مجریان خوبی برای بانکداری اسلامی نبوده اند، بر لزوم بهبود عملکرد بانکها و اصلاح و به روز سازی برخی بخشهای قانون عملیات بانکی بدون ربا در قالب اصلاح نظام پولی و بانکی، با توجه به نیازهای داخلی و از سویی با توجه به تحولات اخیر حوزه اقتصاد جهانی و گرایش به بانکداری اسلامی به سبب موفقیت این بانکداری در جریان بروز بحرانهای اقتصادی، اصرار دارد. موسویان همچنین اخیراً راه حلهایی را برای حرکت بانکداری ایران از بانکداری بدون ربا به بانکداری اسلامی، ارائه کرده است.

بنابراین گزارش و با این مقدمه در خصوص دیدگاههای موسویان، به بحث و گفت وگو با این کارشناس و پژوهشگر حوزه پولی و بانکی پرداخته ایم که می خوانید.

*نقش ربا در بروز بحران مالی اخیر غرب

فارس: شما در دوره بروز بحران مالی غرب به طرح نظراتی درباره علل آن پرداختید، فکر می کنید این بحران تا چه حد توانسته موجبات تقویت نظام بانکداری اسلامی را فراهم کند؟

موسویان: در تحلیل بحران مالی که در سالهای اخیر در غرب رخ داده باید گفت اندیشمندان مالی و پولی کشورهای مختلف جهان به این جمع بندی رسیده اند که یکی از عوامل موثر در شکل گیری این بحران، سیستم پولی و مالی غرب است که مبتنی بر قراردادهای ربا، غیرواقعی و کاغذی فعالیت می کند. ماهیت ربا طوری است که با اقتصاد واقعی ارتباط ندارد و از چرخش و افزایش آن، تحولی در اقتصاد رخ نمی دهد. بحران سالهای اخیر نشان داده است که میزان بدهی ها و اوراق مالی که مبتنی بر ارز و اوراق قرضه ای که در آمریکا و اروپا و به ویژه آمریکا منتشر شده، گاه چند برابر اقتصاد واقعی آنها است. در سالهای 2006 و 2007 که اوج بحران مالی آمریکا است، میزان اسناد اوراق قرضه به 2.5 برابر اقتصاد آمریکا رسیده است. رشد حباب وار ابزارهای مبتنی بر ربا و بهره و همچنین رشد حباب وار ابزارهای مالی مبتنی بر داراییهای صوری و غیرواقعی، سبب شد که اقتصاد آمریکا دچار آسیب جدی شود و به تدریج این آسیب، به سایر اقتصادهای جهان سرایت کند. امروزه عمده اقتصاددانان پولی و مالی به این جمع بندی رسیده اند که نحوه قراردادهای

و ابزارهاي موجود در بانکداري اسلامي و ماليه اسلامي، به نحوي است که با اقتصاد واقعي در ارتباط بوده و آثار خود را در اين اقتصاد نشان داده و به بروز تحول در اقتصاد مي انجامد. از جمله قابلهائي که بانکداري اسلامي خود را در اقتصاد واقعي نشان مي دهد، فروش اقساطي کالا، جعاله خدمات، سلف کالاهاي توليدي، مشارکت در طرحها و پروژه ها و اجاره به شرط تملیک دارايي هاي است که حتماً بايد در اقتصاد واقعي تحولي رخ دهد، شکل بگیرد، دارايي به وجود آید تا بعد قرارداد مالي و اسلامي بر روي آن استوار شود. براي اساس، نقطه اتکا نظريه پردازي غرب بر اين مبنا استوار است که بايد نظام پولي به گونه اي باشد که بتواند با اقتصاد واقعي گره بخورد. اين هنري است که بانکداري اسلامي به خرج داده است. به همين دليل است که در بحران اخير جهاني نيز کمترین آسیب از طرف بانکداري اسلامي متوجه کشورهايي شده که از آن بهره گرفته اند.

*تلاش براي نردك کردن اقتصادي پولي با اقتصاد واقعي

فارس: آیا تجربيات ناشي از بحران، گرايش کشورهای غربي را به بهره گيري از بانکداري اسلامي و يا ابزارهاي آن افزايش داده است؟ موسويان: اين مسأله طوري نيست که آثار ناشي از اين گرايش در کوتاه مدت خود را نشان دهد، بلکه آثار اين گونه موارد در بلند مدت به عرصه اجرا و عمل در مي آيند. نبايد انتظار داشت به محض بروز يك بحران و با انتشار چند مقاله و کتاب و... نظام اقتصادي و بانکداري غرب دچار تحولات شود. اما در مجموع، گرايشها به سمت بانکداري اسلامي است. به طوري که در حال حاضر، در سيستم بانکداري غربي، يکسري مقررات، آئين نامه ها، ضوابط انضباطي براي بانکها در نظر گرفته شده که اين قوانين و ضوابط، اقتصاد پولي را به اقتصاد واقعي نزديک مي کند. بر اين اساس، ميزان تأثير، تا همين حد بوده ولي اينکه انتظار داشته باشيم که اين کشورها به سرعت به سمت استقرار بانکداري اسلامي حرکت کنند، نه، اين طور نيست.

*وضعيت بانکداري اسلامي در دنيا

فارس: کدام کشورها در حال حاضر از بانکداري اسلامي را ولو در حد بهره گيري از ابزارهاي آن، استفاده مي کنند؟

موسويان: در حال حاضر، کشورهای اسلامي، بانکداري اسلامي را به دو شيوه در برنامه خود دارند. در برخي کشورها مانند ايران، پاکستان و سودان، تنها گزینه براي بانکداري، بانکداري اسلامي است و به بانکهاي غيراسلامي اجازه فعاليت نمي دهند. در بقيه کشورهای اسلامي نيز، از دو نوع بانکداري استفاده مي شود، بانکداري متعارف و اسلامي. اين مورد در کشورهايي مانند عراق، سوريه، اردن، قطر، امارات، بحرين، مالزي، اندونزي و... رايج است. در برخي کشورهای غيراسلامي مانند انگلستان، آمريکا، آلمان و روسيه نيز به دو شيوه از بانکداري اسلامي استفاده مي شود. يکي به صورت ايجاد شعب بانکداري اسلامي که مسلمانان اينگونه کشورها، به ايجاد اين شعبه ها اقدام مي کنند. شيوه ديگر نيز، ايجاد بابه هاي اسلامي در بانکهاي متعارف است که در اين بابه ها خدمات بانکداري اسلامي ارائه مي شود که نمونه آن در کشور انگلستان است.

فارس: تفاوت اصلي بانکداري اسلامي و غيراسلامي در چيست؟

موسويان: تفاوت اصلي اين دو، به ماهيت معاملات در آنها مربوط است. بانکداري اسلامي براساس قراردادهاي اقتصادي واقعي وارد فعاليت مي شود. در بازار کالاها و خدمات حضور دارد و بر اساس قراردادهاي فروش، اجاره، جعاله، خريد دين، سلف و... وارد معامله مي شود، يا در حوزه سرمايه گذاري حضور يافته و به مشارکت، مضاربه، مزارعه، مساقات و... اقدام مي کند. در حالي که بانکداري غربي براساس قرارداد قرض به انجام فعاليت مي پردازد. قرض داده و دريافت مي کنند، بدون آنکه خود در بازار کالاها و خدمات و بازار سرمايه، حضور مستقيم داشته باشد.

*ورود "استصناع" و "مرابحه" به بانکداري ايران با برنامه پنجم

فارس: از چه ابزارهايي در بانکداري اسلامي استفاده مي شود که در ايران کمتر مورد توجه قرار گرفته است؟ موسويان: از ابزارهاي مختلفی در بانکداري اسلامي استفاده مي شود که يکي از آنها که کمتر در ايران مورد استفاده و توجه قرار گرفته، قرارداد "استصناع" است. استصناع به معني سفارش خريد است. اين نوع قرارداد، گرچه در بانکهاي اسلامي رايج است ولي از آنجا که در قانون عمليات بانكي ايران گنجانده نشده بود، توسط بانکهاي ايران کمتر مورد استفاده قرار گرفته است. در سال 89، اين قرارداد در ماده 98 برنامه پنجم توسعه ديده شد و اين ابزار، به طور قانوني به رسميت شناخته شد. از اين تاريخ وارد قراردادهاي بانكي شده است. الان آئين نامه و دستورالعمل آن در بانک مرکزي در حال تهيه است، وقتي تهيه و ابلاغ شد، بانکها مي توانند از آن استفاده کنند.

فارس: مزايای اجرای قرارداد استصناع چيست؟

موسویان: قرارداد استصناع عمدتاً برای تأمین مالی پروژه هایی به کار می رود که هنوز آن طرح، پروژه یا کالا آماده نبوده و تحقق نیافته است تا فروش اقساطی یا اجاره به شرط تملیک شود. این قرارداد، برای احداث و سفارش ساخت پروژه به کار می رود. در بانکداری ایران خلاء آن وجود داشت که پس از تصویب این قانون، می تواند مورد استفاده بانکها برای سفارش تولید، سفارش ساخت، احداث پروژه ها و.... قرار گیرد.

فارس: ابزار دیگری نیز در این ارتباط وجود دارد؟

موسویان: بله، از دیگر ابزارها، "مrabحه" است. مرابحه قرارداد فروش است. مرابحه از ریشه «ربح است به معنای سود و لذا خرید و فروش همراه با سود را مرابحه گویند. قرارداد مرابحه قرارداد فراگیری است و برخی از بانکهای اسلامی در دنیا نزدیک به 75 درصد معاملاتشان را براساس این قرارداد انجام می دهند. در بانکهای ایران به جای آن از فروش اقساطی استفاده می کنند. فروش اقساطی همه مرابحه را پوشش نمی دهد. مرابحه هم فروش نقدی، هم نسبه دستی و هم نسبه اقساطی را پوشش می دهد. در بانکداری ایران، فقط از نسبه اقساطی استفاده می شود، در حالی که بانکهای کشورهای اسلامی از کل مرابحه بهره می گیرند.

فارس: آیا مرابحه در قانون بانکداری ایران دیده شده است؟

موسویان: قرارداد مرابحه نیز در ماده 98 قانون برنامه پنجم توسعه، رسماً و به عنوان یکی از شیوه های اعطای تسهیلات وارد قانون بانکداری ایران شده است.

فارس: وضعیت استفاده از آن در حال حاضر چگونه است؟

موسویان: آیین نامه ها و مقررات آن در حال تدوین است و امید است به زودی به نظام بانکی ابلاغ شود. بنابراین می توانیم موسویان: از دیگر قراردادهای، قرارداد "صلح" است که کاربرد زیادی دارد ولی در قانون ما لحاظ نشده است. می توان با وارد کردن قراردادهای جدید و خارج کردن قراردادهای بدون استفاده، یک قدم به جلو حرکت کرد و قانون را به روز و عملیاتی کرد. علاوه بر این ها می توان از قراردادهای دیگری یاد کرد که از نظر فقه شیعه اشکال دارد. از این جمله قرارداد "بیع العینه" به معنای خرید یک کالا و فروختن همان کالا به فروشنده آن است. برخی از بانکهای اسلامی، به خرید کالا از مشتری اقدام می کنند که احتیاج به پول دارد. آنها کالا را از مشتری می خرند و مجدداً آن را به صورت نسبه به او می فروشند، به این کار، اصطلاحاً بیع العینه می گویند که براساس فقه شیعه و برخی از فقهای اهل سنت این قرارداد باطل است و نمی توان از آن استفاده کرد. اما برخی بانکهای اسلامی از آن استفاده می کنند.

مورد دیگر، قرارداد "تورق" است. این قرارداد نیز در برخی بانکهای اسلامی مانند مالزی مورد استفاده قرار می گیرد. این قرارداد نیز از نظر فقهی اشکالاتی دارد. اما مواردی که از نظر شرعی مشکلی ندارند و در ایران نیز مورد استفاده قرار نگرفته اند، قراردادهای استصناع و مرابحه هستند.

*ایراد فقها به اجرای عملیات بانکداری بدون ربا در ایران

فارس: با توجه به برخی شبهات ربوی که بعضاً به بانکداری ایران به ویژه در خصوص عملکرد بانکهای خصوصی وارد می دانند، شما تا چه حد بانکداری ایران را اسلامی می دانید؟

موسویان: بانکداری چند مرحله دارد. یک مرحله آن مرحله قانون است. در مرحله قانون، هیچ کس به قانون عملیات بانکی ایران ایراد نمی گیرد. همه آن را اسلامی، شرعی و مجاز می دانند. مرحله دوم، مرحله آئین نامه ها و دستورالعملهای اجرایی است. این مرحله نیز مشکلی به آن صورت ندارد. مرحله سوم، قراردادی است که بین بانکها با مشتریان وجود دارد. یک مقدار اشکالات در این مرحله وجود دارد. مرحله چهارم، مرحله عملیاتی و اجرا کردن است. مراجع و فقها بیشتر به مرحله اجرا و عملیاتی کردن بانکها اعم از خصوصی و یا دولتی ایراداتی را وارد می دانند. می گویند این بانکها در مرحله اجرا و عمل، صحیح اجرا نمی کنند. به عنوان مثال، در فروش اقساطی، حتماً باید کالایی توسط بانک خریداری شود بعد آن کالا به صورت نسبه مدت دار به مشتری فروخته شود. در مرحله عملیات خرید توسط بانک و فروش به مشتری، برخی بانکها کوتاهی می کنند. پول را به مشتری و گیرنده تسهیلات می دهند و برای خرید کالا به وی وکالت می دهند. در برخی مواقع، گیرنده تسهیلات، کالا را نمی خرد، در این شرایط، معامله صوری شکل می گیرد. عمده فقها و مراجع عمده ایرادی که می گیرند به این بخش است که معاملات صوری بوده و به طور واقعی و صحیح انجام نمی گیرند.

فارس: با این تفاسیر و با توجه به اینکه شما گفتید باید عملکرد بانکها به اقتصاد واقعی نزدیک باشد و آثار این عملکرد خود را در اقتصاد نشان دهد، عملکرد برخی بانکهای ایران از بانکداری اسلامی دور است، درست است؟

موسویان: بله دور است.

فارس: پس ایراد واقعی، با توجه به صوری بودن برخی معاملات، به دور بودن نتیجه عملکرد بانکها در ارتباط با اقتصاد واقعی مربوط است؟

موسویان: بله. صحیح است.

فارس: در مورد انتقاداتی که به تعیین نرخهای سود در بانکداری مطرح می‌شود، نظرتان چیست؟

موسویان: در مورد نرخ گذاری، اگر بانکی بخواهد براساس موازین فقهی رفتار کند، باید نرخ، ابتدا در بازار شکل گیرد و نمی‌تواند به صورت دستوری تعیین شود. مگر در مواردی که دولت احساس کند، یک انحصار یا احتکاري وجود دارد و بانکها می‌خواهند در نرخها تبانی کنند، در این شرایط، می‌تواند نرخ گذاری کند، اما به صورت عادی، به صرف اینکه یک مسائلی را تشخیص داده، اقدام به نرخ گذاری کند، این با موازین شرعی سازگار نیست. نرخها باید در بازار تعیین شود. فقط در مواقع خاص، مثل جنگ، انحصارها، احتکار، تحریمها و... دولت برای حفظ مصالح ملی، حق نرخ گذاری دارد اما با توجه به اینکه در شرایط کنونی جامعه، چنین مسائلی مطرح نیست، شکل طبیعی و واقعی نرخ گذاری چنین است که نرخها، در بازار و در اثر عرضه و تقاضا شکل گیرد. به فرض هم اگر سیاستگذار پولی و مالی، به این نتیجه برسد که زمینه برای آزاد کردن قیمت فراهم نیست، باید سیاست گذار براساس موازین شرعی، قیمت را کشف کند. بعد از کشف قیمت، باید به اعمال نرخ تعادلی اقدام کند. بحثی که اکنون مطرح است، اینکه شرایط رقابتی است و باید نرخها واگذار شود تا در بازار شکل گیرد. به فرض هم اگر می‌خواهیم نرخها را هدایت کنیم، اول باید کشف قیمت تعادلی داشته باشیم، بعد براساس نرخ تعادلی، نظام بانکی را مجاب کنیم تا براساس نرخ تعادلی عمل کنند. الان نظر بزرگان و اقتصاددانان این است نرخهایی که دولت و شورای پول و اعتبار ابلاغ می‌کند و به بانکها تکلیف می‌شود، نرخهای تعادلی نبوده و نمی‌تواند اقتصاد ایران را به تعادل برساند. علت اینکه مردم ما گاهی به سمت دلار، طلا، دارایی‌های مختلف روی می‌آورند، به دلیل عدم تعیین نرخهای تعادلی است.

فارس: آیا خود بحث عدم تناسب این نرخها با نرخ تورم نیز می‌تواند تشدید کننده باشد؟

موسویان: یکی از پارامترهای تعیین کننده نرخ تعادلی، نرخ تورم است. نرخ تعادلی باید به گونه‌ای باشد که بتواند تورم را پوشش دهد. وقتی نتواند تورم را پوشش دهد، سپرده گذار سعی می‌کند منابع خود را از بانک خارج کند و وارد حوزه‌ای کند که به اندازه نرخ تورم پوشش داشته باشد.

فارس: لایحه سیاستهای پولی و بانکی تا چه حد الزامات بانکداری اسلامی مد نظر قرار گرفته است؟

موسویان: در قانون عملیات بانکداری بدون ربا، چند ماده در راستای اسلامی کردن نظام بانکی وجود دارد. از جمله آنها، بحث ابزارها و معاملات بانکی زیر نظر شورای فقهی و اساس و اصول طراحی ابزارهای جدید پولی و مالی در راستای اسلامی کردن نظام بانکی است. همچنین چند ماده نیز در راستای کیفیت ابزارهای سیاست پولی، توزیع عادلانه منابع، بحث طراحی صکوک و ابزارهای مالی و اسلامی در آن دیده شده است.

فارس: چه پیشنهاد و راهکاری برای اجرای صحیح بانکداری اسلامی در ایران دارید؟

موسویان: در این ارتباط مقاله‌ای نوشته‌ام که در آن، 8 تفاوت بانکداری بدون ربا و بانکداری اسلامی را توضیح داده‌ام. اینکه بانکداری بدون ربا در ایران چگونه می‌تواند به سمت بانکداری اسلامی حرکت کند. در این مقاله به 8 مولفه اشاره کرده‌ام که در آن، چگونگی حرکت به سمت بانکداری اسلامی تشریح شده که در یک فرصت مفصل در خصوص آنها بحث خواهیم کرد. این مقاله هنوز چاپ نشده است و تنها در همایش الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت به طور شفاهی ارائه شده است.

گفت و گو از : مریم سلیمی